

Centrul de Istorie a Imaginarului

INSULA
Despre izolare și limite
în spațiul imaginar

Colocviu interdisciplinar
organizat de Centrul de Istorie a Imaginarului
și Colegiul Noua Europă

19-20 martie 1999, sediul NEC

Volum coordonat de
Lucian Boia
Anca Oroveanu
Simona Corlan-Ioan

Colegiul Noua Europă

SERIA DE PUBLICAȚII RELINK

INSULA. Despre izolare și limite în spațiul imaginar
Copyright © 1999 - Centrul de Istorie a Imaginarului și
Colegiul Noua Europă

ISBN 973 – 98624 – 3 – 8

INSULA ROMÂNIA

CRISTIAN PEDA

Pentru un intelectual român al vremii noastre nu e mijloc mai eficace de a-^oi discredita până în fața națiunii decât acela de a ^oi-o pune în slujba cauzei liberale.

^atefan Zeletin

^atefan Zeletin scria în 1916 un scurt text intitulat *Para măgarilor*¹. Nouă ani mai târziu, acela^oi autor publică *Burghezia română*, pentru ca în 1927 să vadă lumina tiparului *Neoliberalismul*, volume considerate astăzi cărți fundamentale ale culturii române².

De^oi toate cele trei discursuri descriu realitatea românească sub semnul dezastrului, ele se deosebesc foarte mult: de pildă, *Para măgarilor* aparține speciei literare a pamfletului, în vreme ce *Burghezia română*^oi *Neoliberalismul* sînt texte sociologice foarte sobre³.

Deosebirea cea mai importantă e situată însă altundeva, ^oi anume la nivelul soluțiilor propuse pentru a remedia dezastrul vieții române^oti. O vom arăta în rîndurile care urmează, pornind de la

¹ Text republicat în 1998, la Nemira, cu un cuvînt înainte de C.D. Zeletin ^oi comentarii de Mihaela Czobor, Ioana Pîrvulescu, Cristian Peda ^oi Ioan Stanomir (textul *Para Măgarilor* va fi citat de aici înainte *PM*).

² V. ediția îngrijită de noi la Nemira, sub titlul *Burghezia română. Neoliberalismul*, 1997, studiu introductiv de C.Peda, note biobibliografice de C.D. Zeletin. Mai jos, referințele la cele două scrieri vor urma paginile acestei ediții.

³ În cele ce urmează, *Burghezia română* (citată BR) ^oi *Neoliberalismul* (citată NL) vor fi tratate împreună, dată fiind unitatea de vederi a autorului.

analiza felului în care Ștefan Zeletin a utilizat în scrierile sale o metaforă, cea a "insulei". Alegerea acestui tip de anchetă nu e întâmplătoare. Să spunem de la bun început că termenul "insulă" apare o singură dată în *Para măgarilor* și tot o singură dată în *Burghezia română*. Dacă scrierea e o artă specială⁴, atunci un asemenea "accident" nu poate să nu dea de gândit.

Nefericita rezistență a sufletului românesc la modernizare

Așa cum observa de curând un comentator, discursul lui Zeletin din 1916 e o "cartografiere a unui spațiu bizar", plecând de la modelul unei "călătorii imaginare", ce încorporează "intenții satirice"⁵. Organizarea spațiului imaginar este, cu siguranță, decisivă pentru înțelegerea intenției lui Zeletin.

Stilul său oarecum naiv poate fi o piedică pentru a înțelege tema fundamentală a cărții: într-adevăr, autorul și imaginează că zeii, plicitiși, îl trimit pe filosof să cerceteze un ținut locuit de ființe-măgari; filosoful se supune și alcătuiește, cu ajutorul unor convenții literare destul de facile, o imagine a României locuite de măgari. Dacă trecem însă de "bariera" naivității, realizăm că spațiul imaginat de Zeletin are o coerență remarcabilă.

Astfel, referindu-se la sălașul zeilor, Zeletin descrie un tip de locuire ale cărei repere sînt "valea", "unghiul" (ungherul?) și "colțul", primele două fiind concepute într-o opoziție relativ slabă cu ultimul: "Amăriți de atîtea fărădelegi, ce vedeau petrecîndu-se pe fața pămîntului, părăsiseră zeii nemuritori de veacuri piscurile înalte ale Olimpului, de unde cuprindeau cu privirea lumea întregă pînă în văile cele mai adînci, în unghiurile cele mai tănuite, și alegîndu-și un colț îndosît de toate părțile de munți uriași, peste care nu mai puteau zări isprăvile muritorilor, ei petreceau tot timpul în necurmată

⁴ V. Leo Strauss, *La persécution et l'art d'écrire*, Paris, Presses Pocket, 1989.

⁵ Ioan Stanomir, « *Para Măgarilor* revizitată », in *PM*, pp. 147-148.

veselie”⁶. Exact aceleași repere sînt folosite și pentru a descrie locul în care sălăuiesc ființele-măgari, dar de data aceasta ele se acordă în chip perfect: e vorba de “*văile blestemate*” ale Pării Măgarilor, de un “*colț*” sau “*unghi* de pămînt”, despre care nu se știa “pînă acum vreo opt ani... nici în cer, nici pe pămînt” și în care viețuiește un “soi încă necunoscut de ființe”⁷. Pe scurt: din “colțul tănuț al Olimpului”, filosoful e trimis către alte “colțuri”, pentru a aduce “zeilor nemuritori oțire întregă și deplină”⁸.

Una din părțile cele mai interesante din “oțirea întregă și deplină” comunicată zeilor este constatarea unei deosebiri esențiale între măgarii de la sate și cei de la orașe: primii au “murdăria” pe dinafară, iar ceilalți pe dinăuntru⁹. Zeletin clarifică această diferență plecînd tot de la două moduri de locuire, de la două feluri de amenajare a spațiului¹⁰. Măgarii de la sate sînt personajele următorului tablou: “De cum treci hotarele acestei pări și pășești în cuprinsul satelor, nu-i greu să te încredințezi că ai intrat între adevărate animale. Locuințele – ca să le zicem astfel – în care se adăpostesc aceste sărmane ființe seamănă întrucîtva cu grajdurile unde muritorii își țin măgarii, cu deosebirea că sînt mult mai proaste. Nu au nici podeală, nici pereți, nici acoperămînt cum se cade, ci jumătate sînt săpate în pămînt, iar jumătate sînt zidite în afară din vâlătuci de lut și acoperite cu trestie ori cu brazde de iarbă. Înăuntru locuiește măgarul stăpîn, nu singur, ci într-o înduioșătoare frăție cu alte animale: găini, viței, porci... pe care nu le dezlipește niciodată de lîngă dînsul”¹¹. Cu totul altul e orașul măgarilor: “O lume nouă se deschide celui ce călătorește în

⁶ *PM*, p. 23. Sublinierile ne aparțin.

⁷ *PM*, pp. 24 și 27. Sublinierile ne aparțin.

⁸ *PM*, pp. 24-25.

⁹ *PM*, p. 38.

¹⁰ O sugerează și unul dintre comentatorii de azi ai lui Zeletin, Mihaela Czobor, în textul « Epopeea măgarilor sau pagini despre sufletul național în viziunea lui Ștefan Zeletin » (în *PM*, pp.89 și urm.).

¹¹ *PM*, p. 28. Colibele mai sînt numite și « vizuini » (*PM*, pp. 29 și 30).

para măgarilor, când trece de la sate la orașe... Locușele, mari, vesele, luminoase, răsuflă toată prisosința și răsfățarea unor ființe ce-și duc viața într-un etern *farniente*... Teatre, music hall-uri, varieté-uri, cinematografe, grădini de vară și de iarnă, berării, café-uri, tot felul de localuri de petrecere se află acolo în mare număr¹². Contrastul dintre sat și oraș este finalmente contrastul dintre colibă și localul de petrecere.

Cealaltă distincție esențială care organizează discursul lui Zeletin despre speciile de măgari români este cea dintre tabăra naționalistă și tabăra străinofilă. Ultima este alcătuită din măgarii care au cerut "curățarea lipului de pe corp"; coerent cu sine, Zeletin vede influența străină ca pe o rupere de "hotare" de către "talazuri spumegoase", de către un "potop năvălitor"; în opinia sa, operațiunea purificatoare a fost incompletă, astfel încât măgarii doar par oameni, căci "la corp ei sînt curății, frumoși, sufletul însă le e tot atît de murdar ca și în vremurile de odinioară"¹³. Tabăra naționalistă a intrat în acțiune tocmai atunci când străinofilii "se pregăteau să silească pe măgari a-și spăla și sufletul la fel cu corpul" și ea a cerut să se revină la "depozitele de lip strămoșesc"¹⁴.

Figura insulei apare în contextul caracterizării acestui retur dorit de naționaliști: "Dar care e așezămîntul cel mai înlipoșat și mai potrivit cu sufletul neamului? Biserica! Acolo lipul nostru se află depus în toată curățenia sa străveche. Căci acolo nu l-a atîns nici vîntul modernismului, nu l-au spălat nici undele culturii, ci stă încă în toată acea grosime în care se afla înaintea cu veacuri. E înălțătoare priveliștea ce dă biserica noastră drept credincioasă! Căci pe cînd apele culturii moderne se întinseseră și pe la vetrele noastre, stînd să spele toată scumpa murdărie ce moștenisem din negura vremurilor, bisericile

¹² *PM*, p. 32.

¹³ *PM*, pp. 40-41.

¹⁴ *PM*, pp. 42 și 44.

alcătuiau singurele *insule* pe care le înconjurau aceste valuri atotnemicitoare. ^ai-au păstrat astfel pînă astăzi în ele dulcea noastră măgărie, cu toate însu^oirile ei antediluviene”¹⁵.

Ironic, autorul îi cheamă pe concetățenii săi pe insulă: “deci, măgari, cu mic cu mare, să ne pornim fără nici o zăbavă spre aceste depozite de lip străbun ^oi să ne înlipo^oăm la ele măcar o dată pe săptămînă”¹⁶.

În *Para Măgarilor*, insula e figura care rezumă nefericita rezistență a sufletului românesc la modernizare.

Să mai adăugăm că în 1916, Zeletin opta destul de clar pentru soluția numită de el “străinofilă”. Astfel, pamfletul său se încheie cu cîteva pasaje care pledează pentru sinceritate în zugrăvirea condiției române^oti: “Recunoa^otem în fața zeilor ^oi a oamenilor că apele culturii ne-au spălat numai pe deasupra, iar în adîncul sufletului tot măgari am rămas. ^ai aceasta nu e o ru^oine, căci neamul nostru e încă la început ^oi toți oamenii au fost ca dînsul cînd abia vedeau zorile vieții. Ar fi o ru^oine numai cînd am cerca să ascundem măgăria noastră, cum au făcut odinioară patrioții de tristă amintire”. Războiul declarat “tuturor măgarilor ^oi tuturor măgăriilor” e descris - ca o “eră nouă” - în primul rînd cu ajutorul metaforelor acvatice deja întîlnite: “se vor ridica iară^oi toate stavilele, se vor dărîma toate zăgazurile, se vor deschide larg toate porțile ^oi se va da drumul rîurilor străine, de se vor revărsa apele curățătoare, mai bogate ^oi mai spumegoase ca oricînd”. Autorul, pesimist pe termen scurt, e totu^oi optimist pe termen lung: “bucura-se-vor atunci cenu^oile mele din adîncurile pămîntului că au ajuns să simtă ceea ce ochii mei n-au avut fericirea să vadă: că para măgarilor nu mai pare, ci este para oamenilor”¹⁷.

¹⁵ *PM*, p. 44. Sublinierea ne aparține.

¹⁶ *PM*, p. 44. Bisericile sînt numite tot aici « depozite de necurățenie străveche » ^oi « fintîni de veci nemairînite ».

¹⁷ *PM*, p. 68.

Fericita rezistență a sufletului românesc la capitalism

Burghezia română și *Neoliberalismul* urmează un alt plan. Aici este vorba, în primul rând, despre descrierea felului în care s-a născut România modernă¹⁸. Oricât ar părea de paradoxal, România nu mai este însă văzută ca o "pară", și cu atât mai puțin ca una a măgarilor, ci ca un "edificiu burghez"¹⁹.

Figura constructivistă utilizată nu-l împiedică totuși pe Zeletin să folosească mai multe metafore înrudite cu cele din *Para măgarilor*, în primul rând pentru a arăta ce rol a avut influența externă în procesul modernizării. De data aceasta, autorul vorbește însă despre "curenți", și nu despre "rîuri" sau "ape"; în plus, el distinge cu mare grijă speciile "străinofiliei": "În procesul de naștere a României moderne trebuie să se deosebească două mari curenți: unul zgometos, dar superficial, anume al ideilor liberale care pleacă de la Paris spre București și lași; altul tăcut, dar adînc, care pleacă de la Londra spre Constanța, Galați, Brăila: e curentul economiei capitaliste engleze"²⁰.

Teza principală a lui Zeletin e aceea că modernitatea românească ia ființă prin importul "mărfurilor burgheze", în primul rând engleze, și nu a "ideilor burgheze", în special franceze²¹. În cărțile din 1925 și 1927, lipsa de încredere în forța ideilor este atât de fermă încît sociologul nostru o menține chiar dacă tot el observa că «elementele

¹⁸ România modernă și capitalismul românesc se suprapun: « Plămădirea României moderne se contopește în unul și același proces cu plămădirea capitalismului român » (*NL*, p. 284).

¹⁹ Metaforele constructiviste sînt atât de numeroase încît ele apar practic la fiecare pagină: așezăminte, edificiu (social, legislativ, economic, cultural), baze, temelie, a clădi, ziduri sînt figurile care reprezintă România și capitalismul românesc. Pentru rolul metaforelor constructiviste în teoriile sociale moderne, v. Friedrich von Hayek, *Law, Legislation and Liberty*, vol. I (*Rules and Order*), Routledge and Kegan Paul, London, 1973, cap. 1 și *The Fatal Conceit. The Errors of Socialism*, Routledge and Kegan Paul, London, 1988, cap. 4.

²⁰ *BR*, II.1, p. 127.

²¹ *NL*, p. 285; *BR*, I, 12, pp. 106-107.

ideologiei burgheze au pătruns în Principatele române înaintea elementelor economiei burgheze»²². Edificiul capitalist românesc nu e alcătuit din idei, ci din mărfuri.

Dar, ca °i în *Para Măgarilor*, în *Burghezia română* °i în *Neoliberalismul*, apare o a doua distincție care organizează discursul lui Zeletin despre dezvoltarea României. Discuția e purtată acum în termeni de serie istorică, °i nu - cum se întâmplase în cazul problemei influenței străine – cu ajutorul metaforei curenților: “Una e seria dezvoltării burgheziei străine, alta seria burgheziei indigene naționale; cea dintâi e cea mai veche, cea din urmă, de°i mai tîrzie, se întăre°te treptat, răpune burghezia străină °i o sile°te să se naționalizeze ea însă°i”²³.

Combinată, lipsa de încredere în forța ideilor °i convingerea că există o evoluție specifică a lumii române°ti îl fac de altfel pe Zeletin să considere că formulele memorizate “din cărți străine sînt scoase dintr-o fază înaintată de evoluție °i nu sînt bune pentru țara noastră, care cere formule proprii”²⁴. Chiar dacă nu e determinat de idei, edificiul burghez care e România are nevoie de formule proprii.

Acestea sînt afine cu o politică riguros protecționistă, foarte bine rezumată de cunoscuta formulă “porți închise pentru fabricate străine”²⁵. Adagiul oarecum naiv: “dar deschise pentru capital străin °i capacități străine”, este spulberat de afirmarea idealului autarhic al unei vieți duse “exclusiv prin puterile proprii”²⁶. România Mare, scrie Zeletin, trebuie transformată în “România închisă, trăind prin propriile ei mijloace de producere”²⁷. Aici î°i face apariția metafora “insulei”.

²² *BR*, I, 10, p. 104.

²³ *NL*, p. 371.

²⁴ *NL*, pp. 367-368. În ciuda acestei revolte împotriva literaturii străine, Zeletin utilizează formulele lui Marx, Sombart, Hobson ori Hobhouse.

²⁵ *BR*, II, 22, p. 166.

²⁶ *BR*, II, 23, p. 167.

²⁷ *BR*, II, 24, p. 168.

Într-adevăr, Zeletin concepe această Românie închisă²⁸ ca pe “o *insulă* economică”, între “Dunăre, Nistru și Tisa”²⁹. Autorul nu ascunde caracterul antiliberal al unei asemenea politici: e vorba, în esență, de “lupta împotriva capitalismului”³⁰. În cărțile din 1925 și 1927, insula rezumă un ideal seducător pentru Zeletin: cel al rezistenței sufletului românesc în fața capitalismului.

Să remarcăm faptul că Zeletin rămâne pesimist pe termen scurt și foarte optimist pe termen lung: «E neîndoielnic că societatea viitoare va fi o societate organizată», și anume una care urmează «un plan unitar». Justificarea simpatiei cu care Zeletin privește organizarea capitalismului - care înseamnă de fapt moartea acestuia - introduce o referință spațială cu totul particulară: astfel, dacă dezvoltarea burgheză seamănă cu un «cerc care se lărgește mereu»³¹ sau cu un «cadru al perspectivelor infinite», în care acumularea e «o goană după infinit», în viitoarea societate «opera de organizare va înfrige puținței de acumulare o limită, la care goana sa, în mod fatal, va trebui să facă popas»³². Tema morții capitalismului nu poate evita referințele spațiale, chiar dacă ele nu sînt singure: «Îngrădiți orizontul producției, dați-i un cîmp prins în limite clare și hotărîte, și capitalismul cu întreaga sa civilizație se stinge ca peștele pe uscat»³³.

Insula românească e locul în care se consumă popasul «fostului erou al infinitului» și ea nu va fi altceva, constată Zeletin, decît «societatea visată de Marx»³⁴.

²⁸ Sau «România a românilor», cf. *NL*, p. 446.

²⁹ *BR*, II, 24, p. 168. Sublinierea ne aparține.

³⁰ *BR*, II, 24, p. 168. Există și alte figuri care exprimă idealul autarhiei, de pildă, următoarea: «România va sta pe picioarele ei proprii, cu un capitalism național destoinic a-i satisface toate nevoile, scutind-o de a mai recurge la mijloacele de producție scump plătite ale străinătății» (*BR*, V.6, p. 252).

³¹ *BR*, introducere, p. 77.

³² *NL*, pp. 354-355.

³³ *NL*, p. 355.

³⁴ *NL*, p. 356.

Concluzie

Analiza felului în care e utilizată metafora «insulei» ne arată că între 1916 și 1925-1927, Zeletin devine, dintr-un supporter al dezvoltării României sub influența capitalismului extern, un admirator al României închise, organizate potrivit «concepției socialiste despre revoluția socială», cu precizarea că agentul revoluției nu e proletariatul (cum anunța Marx), ci burghezia³⁵.

Sociologul român nu a explicat niciodată de ce și-a modificat atât de radical viziunea. Pentru a înțelege această transformare sîntem obligați, de aceea, să recurgem la conjecturi. Vom menționa aici doar două.

Înainte de toate, putem considera că schimbarea se produce pentru că Zeletin împrumută – în primul rînd de la Marx, Sombart și Hilferding – o anumită imagine a capitalismului: acesta îi apare ca un sistem economic cu o origine impură etic și cu un final – predeterminat - care nu va întârzia prea mult³⁶.

Mai importantă însă decît asimilarea acestei înțelegeri a capitalismului e probabil voința teoretică a autorului român de a depăși faza «critică»³⁷ sau «neînțelegătoare»³⁸ a culturii române, aceea a «sociologiei beletristice»³⁹, care «nu constată, ci apreciază, nu explică, ci judecă»⁴⁰, fiind un fel de «armă» care «falsifică înțelegerea» pentru a-și «ataca dușmanii»⁴¹. Pentru Zeletin, înțelegerea înseamnă a

³⁵ *NL*, pp. 353-354.

³⁶ Pentru toate aceste teme, v. studiul nostru introductiv la ediția Nemira, 1997 a operelor lui Zeletin, reluat în Cristian Preda, *Modernitatea politică. O românismul*, Nemira, București, 1988, pp. 201-235.

³⁷ *BR*, prefață, p. 60.

³⁸ *BR*, introducere, p. 83. Vezi și *BR*, V.14, p. 269, unde acestor calificative ale culturii pseudoînțeleptice li se adaugă sterilitatea și anistoricitatea.

³⁹ *NL*, p. 283.

⁴⁰ *BR*, introducere, p. 83.

⁴¹ *BR*, V.10, p. 263.

descoperi «cauzele și urmările»⁴², a înregistra «fenomenele ca fapte existente»⁴³, a «cerceta asupra și modest realitatea noastră socială»⁴⁴. Necesitatea acestei cercetări era justificată de acoperirea «prăpastiei»⁴⁵ existente între societatea română și sufletul român: «societatea a luat o formă modernă, liberală, democratică, sufletul a rămas însă într-o constituție arhaică»⁴⁶.

«Insula» își schimbă întrebuințarea pentru a acoperi o «prăpastie». În viziunea lui Ștefan Zeletin, sufletul românesc nu are nevoie de critică, ci de neoliberalism; el își va găsi alinarea în sociologie, nu în beletristică. Iată de ce, după critica din pamfletul despre Para Măgarilor, Zeletin se decide să alcătuiască două cărți de sociologie constructivă.

Résumé

Le texte analyse certaines méthaphores utilisées par le sociologue Ștefan Zeletin pour décrire la réalité roumaine du début du siècle. L'analyse de l'utilisation de la métaphore de l'île révèle le fait qu'entre 1916 et 1927, Zeletin change radicalement ses options politiques: initialement ami d'un développement de la Roumanie sous l'influence du capitalisme étranger, Zeletin devient un admirateur de la Roumanie fermée, organisée selon "la conception socialiste de la révolution sociale", l'agent de cette révolution étant non pas le prolétariat (comme l'annonçait Marx), mais la bourgeoisie.

⁴² *BR*, IV.1, p. 199.

⁴³ *BR*, IV.9, p. 210.

⁴⁴ *BR*, V.11, p. 265.

⁴⁵ *NL*, p. 298.

⁴⁶ *NL*, p. 448.